

BÖLÜM 11

SAVAŞLARIN ÇEVRE ETKİLERİ

Muammer YILMAZ¹

GİRİŞ

Savaş, çoğunlukla yalnızca can ve mal kaybı üzerinden değerlendirilmektedir. Oysa savaşların yalnızca insani ve ekonomik sonuçlarıyla sınırlı olmadığı; aynı zamanda ciddi sosyal ve çevresel yıkımlara yol açtığı bilinmektedir (1,2). Silah teknolojilerindeki hızlı gelişmeler savaşların yıkıcı etkilerini daha da artırmıştır. Kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlar, savaşın doğasını köklü bir şekilde değiştirerek, daha geniş çaplı, uzun süreli çevresel tahribatlara yol açmıştır (2). Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren sanayi tesisleri, kentsel altyapılar ve sivil yerleşim alanları askeri hedefler arasında sayılmıştır. Bu tür saldırılar savaş sonrasında da devam eden ciddi çevresel tahribatları artırmaktadır. Bu çevresel etkiler, nesiller boyunca hissedilecek düzeyde kalıcı tahribatlara neden olabilmektedir (3). Örneğin; ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye attığı atom bombalarının yol açtığı yıkım, günümüzde dahi sağlık ve çevre üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır (4). Savaşın çevre üzerindeki etkileri uzun süredir bilinmektedir ve çeşitli bilimsel çalışmalarla savaşın çevreye olan çok boyutlu etkileri ortaya konulmuştur (5). Savaşın çevre üzerindeki doğrudan etkileri arasında bombalamalar, yangınlar ile fiziksel tahribat ve kimyasal sızıntılar yer almaktadır. Savaşın dolaylı etkileri ise ormancılık, hayvancılık ve tarımsal üretim gibi sektörlerde görülmektedir (1). Örneğin, Suriye'de 2012–2019 yılları arasında devam eden savaşta orman alanlarının %20'den fazlasının yok olduğunu tahmin edilmektedir (6). Bu tür çevresel zararların onarımı çoğu zaman mümkün olmamakta ya da uzun yıllar sürebilmektedir (7). Ayrıca savaşlar, biyolojik çeşitliliğin korunması ve iklim değişikliğiyle mücadele gibi küresel çevre politikalarını doğrudan olumsuz etkilemektedir (8). Bu nedenle savaş, çevre açısından ciddi tehdit oluşturan, bir olgu olarak ele alınmalıdır.

¹ Doç. Dr., Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı AD., zerkesa@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-8728-7635

Bir toplumun ortadan kaldırılmasının en kolay ve en etkili yolu, o toplumun kültürünün yok edilmesidir. Körfez ve Irak Savaşları sırasında çok sayıda kültürel varlık ve yapı tahrip edilmiştir. Bu durum, yalnızca fiziksel yıkıma değil, aynı zamanda toplumsal belleğin silinmesine ve kültürel bütünlüğün zedelenmesine yol açmaktadır (2). UNESCO raporuna göre, 7 Ekim 2023 ve 27 Mayıs 2025 tarihleri arasında Gazzede 13 dini mekân, 77 tarihi ve sanatsal öneme sahip yapı, üç taşınabilir kültür varlığı deposu, dokuz anıt, bir müze ve yedi arkeolojik alan olmak üzere 110 kültürel varlığa zarar verilmiştir (25).

SONUÇ

Savaşın çevresel etkileri yalnızca çatışmaların yaşandığı bölgelerdeki insanların can güvenliğini ve sağlığını doğrudan tehdit etmekle kalmaz; aynı zamanda savaş bölgesinin dışına taşarak küresel ölçekte çevresel riskler oluşturabilir. Savaşın kısa vadeli ve uzun vadeli etkileri bulunmaktadır. Savaş ve askeri faaliyetlerin çevreye olan etkileri göz ardı edilmemelidir. Çünkü bu çevresel etkilerin geri döndürülmesi zor olabilir, yıllar sürebilir veya tüm çabalara rağmen mümkün olmayabilir. Savaş sonrası dönemde, çevresel etkilerin değerlendirilmesi ve çevresel onarım süreçlerinin başlatılması hemen başlatılmalıdır. Savaşa hazırlığın, küçük ölçekli veya büyük ölçekli savaşların çevre üzerinde mutlaka etkisi olmaktadır. Bu nedenle çevrenin korunabilmesi için barışın sağlanması temel alınmalıdır. Barışın sağlanabilmesi için uluslararası örgütler daha fazla sorumluluk almalıdır.

Savaşların neden olduğu yıkımın ve halk sağlığı üzerindeki etkilerinin büyük bölümü zamanla ortaya çıkan çevresel zararlarla ilişkilidir. Oluşan bu çevresel zararlar halk sağlığını doğrudan etkilemektedir. Savaşların ve askeri faaliyetlerin, bazı çevresel ve dolayısıyla halk sağlığı üzerindeki etkilerini ortaya koyan bu çalışmada görünmeyen tehditleri ortaya koyarak farkındalık oluşturacak ve savunuculuk faaliyetlerine bilimsel dayanak oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

1. Vallero, D. A., Letcher, T. M. (2023). Unraveling Environmental Disasters. Amsterdam: Elsevier
2. Yücel M, Çolaklıoğlu D. Savaşın Çevresel Etkileri. Ç.Ü.Z.F. Dergisi, 2007, 22(4),81-90.
3. Sikorsky E, Barron E, Hugh B, et al. (2022). Climate, Ecological Security and the Ukraine Crisis: Four Issues to Consider. Erişim: 28.08.2025 İnternet: https://climateandsecurity.org/wp-content/uploads/2022/03/Climate-Ecological-Security-and-the-Ukraine-Crisis_Four-Issues-to-Consider_BRIEFER-31_2022_11_3.pdf 1.09.2025
4. Soysal, A. (2005). Irak'ta Savaş ve Sağlık: Birinci, İkinci Körfez Savaşları ve Çevre. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
5. Rawtani D, Gupta G, Khatri N, et al. Environmental damages due to war in Ukraine: A perspective. Sci Total Environ, 2022,850,157932.
6. Najim T, Zwijnenburg W, Noor Nahas N, et al. (2023). Axed & Burned: How conflict-caused deforestation impacts environmental, socio-economic and climate resilience in Syria. Erişim:

- 28.08.2025 İnternet: https://paxforpeace.nl/wp-content/uploads/sites/2/import/2023-03/PAX_axed_and_burned.pdf
7. Jacobo J. (2022). Experts predict lasting environmental damage from Russia's invasion of Ukraine. Erişim: 30.08.2025 İnternet: <https://abcnews.go.com/International/experts-lasting-environmental-damage-russias-invasion-ukraine/story?id=83347671>
8. Pereira P, Bašić F, Bogunovic I, Barcelo D. Russian-Ukrainian war impacts the total environment. *Sci Total Environ*, 2022;837,155865.
9. Pazarcı H. Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1992,47(01),103-114. Doi:10.1501/SBFder_0000001556
10. Biswas, A.K. (2000). Scientific assessment of the long-term environmental consequences of war. J.E. Austin, C.E. Bruch (Eds.), *The Environmental Consequences of War* (2nd ed., pp. 303-315). Cambridge:Cambridge University Press.
11. Subbaraman N. (2022). Russia's war in Ukraine could have environmental impact that lasts decades. Erişim: 30.08.2025 İnternet: <https://www.wsj.com/articles/russias-war-in-ukraine-could-have-environmental-impact-that-lasts-decades-11650801603>
12. Hupy JP. The environmental footprint of war. *Environment and History*, 2008,14(3),405-421.
13. WHO (2022). Ukraine crisis. Public health situation analysis: refugee-hosting countries, 17 March 2022. Erişim: 1.09.2025 İnternet: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2022-5169-44932-63918>
14. Watson School of International and Public Affairs (2021). Costs of war - Summary of findings. Erişim: 28.08.2025 İnternet: <https://watson.brown.edu/costsofwar/papers/summary>
15. UNEP (2021). Environmental legacy of explosive weapons in populated areas. Erişim: 29.08.2025 İnternet: <http://www.unep.org/news-and-stories/story/environmental-legacy-explosive-weapons-populated-areas>
16. Barber G, Simon M. (2022). Ukraine is in an environmental crisis too. Erişim: 27.08.2025 İnternet: <https://www.wired.com/story/ukraine-is-in-an-environmental-crisis-too/>
17. Certini G, Scalenghe R, Woods WI. The impact of warfare on the soil environment. *Earth-Sci. Rev*, 2013,127,1-15.
18. Pathak S. Ecological footprints of war: an exploratory assessment of the long-term impact of violent conflicts on national biocapacity from 1962–2009. *J Environ Stud Sci*, 2020;10:380–393. Doi: 10.1007/s13412-020-00626-5
19. University of California (2024). Ecocide in Gaza: Israel's genocide in Gaza will create an unprecedented environmental health crisis. Erişim: 1.09.2025 İnternet: <https://ucghi.universityof-california.edu/news/ecocide-gaza-israels-genocide-gaza-will-create-unprecedented-environmental-health-crisis/>
20. Hanson T, Brooks TM, Da Fonseca GA, et al. Warfare in biodiversity hotspots. *Conserv Biol*. 2009,23(3),578-587. doi:10.1111/j.1523-1739.2009.01166.x
21. Lawrence MJ, Stemmerger HLJ, Zolderdo AJ, et al. The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment. *Environmental Reviews*, 2015,23(4), 443-460 Doi: 10.1139/er-2015-0039
22. UNCG (2022). Radiation threat to Europe: 7,600 hectares of radiation-contaminated forests are burning in the Chornobyl Exclusion Zone. Erişim: 1.09.2025 İnternet: <https://uncg.org.ua/en/7600-ha-contaminated-forests/>
23. Yücel Durmuş, G. (2025). Savaş ve Çevre: Suriye'deki Savaşın Çevresel Tahribatı. Erişim: 1.09.2025 İnternet: <https://www.perspektif.online/savas-ve-cevre-suriyedeki-savasin-cevresel-tahribati/>
24. Gülgün, T. (2003). Küresel Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Tehditler. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
25. UNESCO (2025). Gaza Strip: Damage assessment. Erişim: 1.09.2025 İnternet: <https://www.unesco.org/en/gaza/assessment>